

PRIKAZI:

Jean-Pierre CAILLET, *L'évergétisme monumental chrétien en Italie et à ses marges, d'après l'épigraphie des pavements de mosaïque (IVe - VIIe s.)*, École française de Rome, Palais Farnèse, 1993.

Jean-Pierre Caillet, profesor srednjovjekovne umjetnosti i arheologije na Sveučilištu Paris X-Nanterre, objavio je u nizu Francuske škole u Rimu (br. 175) knjigu o donacijama i zakladama u starokršćansko doba na području Italije i njezine okolice, kako se one mogu sagledati na temelju svjedočanstva poglavito natpisa na mozaičkim podovima crkvenih građevina od 4. do 7. st. Naime, u najvećem broju slučajeva upravo su podovi i na njima napravljeni mozaici, koji često sadržavaju i natpise, jedino što je preostalo kao svjedočanstvo poduhvata bogatijih pojedinaca, koji su odlučivali da dio svog imanja poklone crkvi i na taj način omoguće izgradnje ili dogradnje pojedinih crkvenih objekata.

Knjiga se sastoji od dva glavna dijela. Prvi je detaljni katalog, koji je sačinjen od niza monografskih članaka raspoređenih po regijama antičke Italije, kao i s pridodanim lokalitetima u dvije susjedne provincije: Norik i Dalmacija (str. 1 - 394). Drugi dio predstavlja sintezu (str. 395 - 471). Potom slijede dodaci: glavne pokrate i izabrana bibliografija (str. 473 - 482), pisani izvori (str. 473 - 484), popis slika (str. 485 - 502), table sa slikama (1 - 325), indeksi osobnih imena (str. 503 - 508), imena mjesta (str. 509 - 512) i predmetni indeks s epigrafičkim formulama (str. 512 - 516).

Iz prve italske regije (Campania) u knjizi je predstavljen Napulj, iz druge regije (Apulia) Lucera i Bari, iz pete regije (Picenum) Ancona, iz sedme regije (Etruria) Firenza i Luni, iz osme regije (Flaminia Aemilia) Ravenna (Basilica Apostolorum, S. Apolinare in Classe, S. Giovanni Evangelista), Faenza i Parma. Iz provincije Sicilije predstavljen je lokalitet Salemi. Za nas je najzanimljivija cjelina desete italske regije (Venetia et Histria), koja uključuje i najveći dio naše Istre. Iz te regije najviše je primjera koji su obrađeni u ovoj knjizi, pa se automatski nameće pitanje osobitog značaja ove pokrajine za formiranje prakse donatorstva u starom kršćanstvu. Navodimo lokalitete iz te regije: Brescia, Trento, Verona, Vicenza (SS. Felice e Fortunato i građevina ispod današnje katedrale), Padova, Jesolo, Concordia, Aquileia (episkopalni sklop, Beligna i Monastero), Grado (Piazza della Vittoria), S. Maria delle Grazie, krstionica i S. Eufemia), S. Canzian d'Isonzo, Zuglio, Trst (Madonna del Mare, S. Giusto), Poreč (prvotne kršćanske građevine, Bazilika Predeufrazijana, Bazilika Eufrazijana, Sv. Toma), Betika i Pula. Iz Norika obrađeni su sljedeći lokaliteti: Sankt Peter in Holz, Hemmaberg, Celje i Ljubljana. Konačno, našu pozornost osobito će privući i posljednje poglavlje u kataloškom dijelu knjige, koje se odnosi na Dalmaciju i u kojem su

obrađena dva monumentalna spomenika iz Salone (Episkopalni centar i Kapljuč) te crkva iz Grohota na Šolti.

Francuski termin koji autor upotrebljava *l'évergétisme* dolazi od grčke riječi εὐεργέτης, koja znači dobrotvor, odnosno εὐεργετέω što znači činiti dobročinstva. Od samih početaka kršćanstva, pojam i praksa dobročinstva su bili osobito naglašeni. Ta je okolnost vezana i uz shvaćanje vlasništva u starom kršćanstvu. U tekstovima otaca naglašava se socijalna obveza vlasništva. Naime, vlasništvo je samo tada zakonsko, ako se njime upravlja u smislu njegove socijalne vezanosti (usp. *Velika povijest Crkve*, ed. H. Jedin, II, Zagreb 1995, str. 393). Na latinskom Zapadu nastaju prve karitativne ustanove oko prijelaza iz 4. u 5. st., a upotreba grčkog naziva za njih ukazuje na izvore iz Istoka (op. cit., str. 396).

U Poslanici Korinćanima, Klement Rimski izričito poziva da se ne zanemari činjenje dobra (usp. T. J. Šagi-Bunić, *Povijest kršćanske literature*, I, Zagreb 1976, str. 73). Činjenje dobrih djela izričito je naglašeno i u Herminu "Pastiru" (op. cit., str. 173). Isto je naglašeno i u tzv. Drugoj poslanici Klementa Rimskog Korinćanima (op. cit., str. 309-310, 313), posebno se ističe kako djelima treba ispovjedati Krista. Cjelokupna biblijska teologija prožeta je odnosom dobra i zla (usp. *Rječnik biblijske teologije*, ed. Xavier Léon-Dufour et alii, Zagreb 1969, str. 205-210), a osobito se naglašava i bitnost čovjekova, odnosno kršćaninova djela (op. cit., str. 195-200). U ovom novom gledanju nebeska se nagrada može povezati s djelima što ih je čovjek izvršio ovdje na Zemlji (str. 200). Pojmovi "dobar", "dobro" nebrojeno se puta javljaju u Bibliji (usp. T. Vojnović, *Velika biblijska konkordancija*, I, Zagreb-Novi Sad 1991, str. 189-193). Slično vrijedi i za pojam "dar" (str. 161-162), kao i osobito za pojam "djelo" (str. 183-186). Iz toga proizlazi i uporaba pojma "dobročinitelj, dobročinstvo" (str. 192). Iz ovog kratkog pregleda proizlazi normalnim da se zauzetost starih kršćana očituje i u dobročinstvima prema samoj Crkvi, odnosno prema njezinim gradnjama, što se očituje u arheološkim ostacima, poglavito u svezi epigrafije i arhitekture, koju obrađuje knjiga koju prikazujemo.

Za Poreč je autor posvetio značajan prostor (str. 293-335). Sukladno shemi svoga kataloga, nakon cjelokupne bibliografije, koju ujedno i komentira i koju raspodjeljuje u vremenskom slijedu, pa ona predstavlja i kroniku istraživanja, autor opisuje arhitektonski kontekst nalaza, te potom ostatke poda sa svim natpisima, da bi završio sa zaključcima. Tako na primjer, za prvobitne kršćanske građevine u Poreču, autor analizira tri natpisa u podu srednje dvorane, i četiri natpisa u južnoj dvorani. Autor naglašava da je apsolutna kronologija prilično

nesigurna. Tu se može dovest u pomoć nalaz novca iz posljednje četvrtine 4. stoljeća, kao i formule posvetnih natpisa za koje imamo usporedbe u drugim slučajevima iz kraja 4. ili iz početka 5. stoljeća. Također i umetanje natpisnih polja u središte velikih ploha govori o kraju 4. stoljeća, imajući u vidu sličan raspored iz toga razdoblja u Aquileji. Može se zaključiti da su svi mozaički panoi bili financirani od donatora laika i to zasebno za srednju dvoranu od ostalih. U pogledu panoa koji su postavljeni u tzv. martirijumu, autor smatra da su iz druge četvrtine 5. stoljeća. Za Predeufrazijansku baziliku autor analizira četiri natpisa u sjevernom brodu bazilike, jedanaest natpisa u središnjoj lađi i tri natpisa u južnoj lađi. Smatra da su svi podovi bazilike bili napravljeni tijekom iste gradnje, unatoč tome što se može opaziti rad različitih radionica. Glede apsolutne kronologije, povezuje mozaike sa samom crkvom, te sa dugim posvetnim natpisom Eufrazija, po kojem proizlazi da je sredinom 6. st. ova crkva već bila dosta narušene strukture. Stoga se autor priklanja dosadašnjim datacijama Predeufrazijanske bazilike u prvoj polovini 5. stoljeća. O samoj bazilici Eufrazijani, nakon što je analizirao njezina tri natpisa na podu, autor zaključuje, kako je nažalost teško precizirati udio privatnih donacija u ostvarenju mozaičnih podova bazilike, budući da ih se sačuvalo samo 24 m² od 500 m² koliko ih je trebalo biti u crkvi. Od pet spomenutih donatora, dvoje je sigurno bilo aristokratskog podrijetla. Naravno, ne možemo zaboraviti ni izuzetno veliki udio klera u gradnji ove crkve, u prvom redu samog biskupa Eufrazija, što je zajamčeno velikim natpisom u dnu polukupole središnje apside. Datacija građevine je iz sredine 6. st., o čemu svjedoči i uvoz mramora s istoka Mediterana, analogije sa ravenatskim građevinama iz istog razdoblja, likovi sv. Kuzme i Damjana na mozaiku sjeverne apside, kao i neki drugi elementi. Stara crkva Sv. Tome u Poreču pruža četiri natpisa za temu kojom se bavi ova knjiga. Međutim, s elementima koji su na raspolaganju, može se samo zaključiti, da je pod svake od faza bio ostvaren novčanim doprinosom običnih laika i, možda, jednog redovnika, u starijoj fazi, te ponovno laika i jednog nižeg klerika u kasnijoj fazi. Izgleda da su oni omogućili svaki pojedinačno gradnju 22,5m² poda, što bi značilo da je bila posrijedi značajnija donacija, budući da za baziliku Eufrazijanu proizlazi mogućnost pojedinačnog financiranja površine koja je bila gotovo tri puta manja. Za prvu fazu mozaika, autor predlaže dataciju u drugu polovinu 4. ili u početak 5. stoljeća, dok za drugu fazu, tj. za gornju razinu mozaičkog poda, sredinu ili drugu polovinu 6. st.

U Beticu, u središnjoj lađi crkve sačuvala su se tri donatorska natpisa, dok je četvrti u njezinoj trolisnoj apsidi. Mogu se uočiti dvije faze: prva je vjerojatno odgovarala samom zdanju koje je obuhvaćalo prostor trolisne apside; međutim, nemoguće je zaključiti odnosi li se posvetni natpis samo na pod te građevine ili na nju u cjelini (radi se o donaciji bračnog para). Ta bi se faza mogla datirati u prvu polovinu 5. stoljeća, štoviše u prvu četvrtinu tog stoljeća. U drugoj fazi,

koja bi odgovarala izgradnji cijele crkve, može se pretpostaviti da je cjelina podnog uređenja bila omogućena privatnim donacijama i to običnih laika i jednog svećenika. Ova faza bi dakle, pripadala gradnji neposredno nakon prve, tj. u drugu četvrtinu 5. stoljeća.

U Puli, sjeverna bazilika episkopalnog centra sadrži tri donatorska natpisa, od kojih se temeljem prvog može pretpostaviti i jedna ranija faza u prvoj polovini 5. stoljeća, dok bi druga dva natpisa mogla biti pridodana u sljedećoj fazi, u 6. stoljeću.

U Saloni, autor je naravno, opisao nadaleko poznatu sjevernu baziliku episkopalnog centra, tj. onu koja je u našoj starijoj literaturi poznata kao "bazilika urbana", i za koju je temeljna publikacija *Forschungen in Salona*, I, Wien 1917. U njezinom mozaičnom podu, u apsidalnom prostoru, nalazi se glasovit natpis *Nova post vetera...*, s imenom dvojice biskupa: onoga koji je započeo gradnju, Simferija, i onoga koji je dovršio, Hezihija. Iz toga natpisa i ovaj autor izvlači zaključak o procesu gradnje ovog velikog sklopa oko 400. godine i u prvim desetljećima 5. stoljeća. Površina bazilikalnog poda je oko 1500m². Moguće je pretpostaviti kako je osim redovitih crkvenih sredstava, i posebna financijska participacija svećenika ili laika bila nužna da se ovo djelo završi. Drugi solinski primjer je grobišna bazilika u Kapljuču (tzv. bazilika "pet mučenika") i ona je vrlo poznata u arheološkom svijetu zahvaljujući ponajviše glavnoj publikaciji *Recherches à Salone*, I, Copenhagen 1928. U njezinim podovima, među mnogim mozaičkim natpisima, nalaze se dva, koja su osobito relevantna za temu koju autor obrađuje. Prvi od njih, odgovara jednoj skromnoj donaciji, ako se uzme u obzir površina od svega 2m²; međutim, tako mala površina može se objasniti i okolnošću da je jedino ona bila na raspolaganju, budući da je u blizini groba mučenika Asterija, te da je površina uokolo tog groba, osim tog malog prostora od 2m², bila zauzeta drugim mozaičkim panoima. Pretpostavka je, kako je navedeni natpis iz prve polovine 5. stoljeća. I drugi natpis, koji smo spomenuli, odgovara donaciji za malu površinu, tj. 3m² a bio bio iz kraja 4. stoljeća.

U Grohotama na Šolti sačuvani su ostaci bazilike koja je u svojoj lađi imala dva donatorska natpisa, od kojih je drugi teško restituirati. Izgleda da je više donatora - laika financiralo ostvarenje ove gradnje, koja se može datirati u kraj 5. ili početak 6. stoljeća, prema autoru pače u početak 6. stoljeća, što bi odgovaralo i dataciji P. Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae*, I, Rim - Split 1995 (= *Salona II*), str. 268. u drugoj fazi bazilike.

Navedimo na kraju i zaključnu napomenu autora, koji naglašava kako je ova grupa spomenika prilično homogena. Ona se odnosi na razne tipove donatorstva. Ističu se privatni donatori - laici i biskupi. Od kraja 4. stoljeća zapaže se i inače intenzivna djelatnost biskupa u gradovima. Sustavom

financiranja pojedinih dijelova mozaičkih panoa crkvenih podova omogućeno je i manje imućnim donatorima da sudjeluju u procesu crkvenih gradnji. Međusobna analiza sadržaja natpisa i arhitekture otkriva mnogo pojedinosti iz društvenog života kršćanske zajednice (str. 399 - 465).

Autor objašnjava vrlo visoku zastupljenost spomenika donatorstva u regiji Venetia i Histria visokim stupnjem istraživanja koje su te sredine imale od austrougarskih vremena do naših dana (str. 397). Ne čini nam se baš uvjerljivim to tumačenje. Uostalom i sam autor ga donekle obesnažuje ističući slučaj Salone i njezina područja. Ono je naime, u sličnim uvjetima istraživanja bilo kao i Istra, a nije dalo značajniju količinu ovih spomenika. Dakle, mi smo skloniji protumačiti taj broj stvarnim stanjem u antici i posebnim zauzimanjem kršćana u Istri, kao i njima svojstvenim stilom za obilježavanje donatorstva.

Zasluga je Jean-Pierre Cailleta da je u jednoj magistralnoj radnji obradio složene povijesne, arheološke i epigrafičke probleme, te nam pružio regionalnu sintezu, u kojoj su - što nije čest slučaj kod stranih autora - i naši krajevi zastupljeni na visokoj znanstvenoj razini.